

Max Engman

Pigutvandringen från Finland till Danmark och södra Sverige vid förra sekelskiftet

Kulihandel i Finland

I en ledande artikel betitlad 'Kuli-handel i Finland' uppgav *Nya Pressen* i augusti 1893 att en dansk, herr Riegels, i egenskap av agent för danska jordbrukare genom underagenter uppgjort avtal med omkring 500 unga kvinnor från olika delar av landet om att de under några månader skulle rensa och skörda vitbetor på danska jordegendomar.¹ *Nya Pressen* hänvisade till att svenska tidningar ofta varnat för detta "slafarbete", till vilket de danska jordbrukarna inte längre kunde finna arbetare i eget land. Under en följd av år hade de därför importerat arbeterskor från Sverige, men nu höll denna import på att upphöra. Den svenska pressen hade i mörka färger skildrat de svenska kvinnornas lott i Danmark, där de ofta dukade under och efter den korta arbetstidens utgång råkade i armod och elände. De blev då omhändertagna av "den för sin brutalitet kända danska polisen" och med fångskjuts hemsända som lösdrivare. Samma öde väntade otvivelaktigt även de finska arbeterskorna.

Vid samma tid uppgav *Västra Nyland* att en dansk affärsman besökt Ekenäs för att med kommissionären N. Jakobsson träffa avtal om anskaffandet av 600 ladugårdspigor till Danmark. En vecka senare uppgav *Wasa Tidning* att agenter i Österbotten för snöd vinning hade övertalat unga kvinnor att "åta sig slafarbete hos danskarne". Föregående dag hade fem flickor från Nykarlebytrakten kommit till Vasa för att lösa sig biljett till Köpenhamn där de skulle mottas av en agent vid namn H. Madsen. När de varnats för det öde som väntade dem i Danmark hade de låtit övertala sig att först försöka att få tjänst i Vasa.²

Något senare gav signaturen "C" råd om motåtgärder mot Riegels. Han befärade att varningar i tidningar inte nådde fram "ty i den samhällsklass saken gäller, är tidningsläsning icke allmän". Dessutom förklingade i alla samhällsklasser varnande röster ohörda "då vinstbegäret för ordet". I Sverige hade regeringen sett sig tvungen att ingripa för att "något försvåra handtverket för dessa moderna slaf-handlare och tillika söka skaffa vissa garantier åt deras 'klienter'". Insändaren ansåg att det vore väl om liknande bestämmelser kunde fås till stånd i Finland, "ty ha danskarne en gång funnit marknaden här gynnsam skola de nog nästa sommar återkomma".³

MAX ENGMAN

Pressen målade förhållandena i Danmark i svarta färger, men *Nya Pressen* fick snart mothugg av *Politiken* i Köpenhamn:

Da Bladet ønsker Kendskab om de virkelige Forhold, tror vi at kunne sige, at den i Artikelen givne Fremstilling af danske Tilstande er lige saa ukorrekt som den, Almu- en i Danmark har af finske Tilstande. Det er f.Eks. en almindelig folkelig Antagelse her at finske Arbejderes fornemste Næringsmiddel er Spegesild og Kultjære.⁴

Nu uppträdde även den begabbade Hans Fredrik (Fritz) Riegels med ett genmäle. Han hade innehaft flera gods, var en av initiativtagarna till Danmarks Agrarförening, som grundades 1893, och mångårig redaktör av *Landbovennen*. Han påpekade att jordbruket i Danmark bedrevs intensivare än i Finland och behövde en mängd arbetskraft. Den inhemska arbetskraften hade dock de senaste tjugo åren inte varit tillräcklig p.g.a. inflyttningen till städerna. Arbetskraft hade därför hämtats från Sverige, men efter tullhöjningar hade de svenska jordbrukarna blivit i stånd att betala lika höga löner som i Danmark. Dessutom hade de gjort allt för att förhindra utvandring, bl.a. genom att sprida osannfärdiga framställningar om behandlingen av tjänstefolk i Danmark. Det verkliga förhållandet var dock att tjänstefolket knappast i något land hade bättre betingelser. Det rådde inget tvivel om att sparsamma och förnöjsamma svenska tjänare i tidernas lopp hade sparat miljoner, som kommit tillbaka till Sveriges ”magra trakter”. En del hade funnit sig så väl tillrätta att de stannat och förvärvat medborgarrätt, vilket var lätt i Danmark.⁵

Riegels ansåg sig gagna både Finland och Danmark om emigrantströmmen till Amerika kunde vändas mot Danmark. Hans personliga insats inskränkte sig till att han skaffat en auktoriserad dansk kommissionär i Köpenhamn, d.v.s. Madsen, adresser i Finland. Denne hade i uppdrag att skaffa mejeripigor. *Nya Pressen* ansåg att Riegels inte kunnat vederlägga tidningens skildring av det öde som väntade de finska kroppsarbeterskorna i Danmark. Huvudorsaken till att inflyttningen av svenska arbetare upphört låg i att man i Sverige fått upp ögonen för att arbeterskorna i Danmark i de flesta fall gick en ekonomisk och moralisk undergång till mötes.

Riegels genmäle infördes även i *Åbo Tidning* och *Västra Nyland*. *ÅT* visste berättat att Riegels i Åbo utan framgång försökt engagera ett danskt ombud. En annan dansk i Åbo hade ansett att Danmark inte kunde bjuda finska arbeterskor bättre villkor; de var inte lämpade för arbetet: ”Låt dem resa. När första sändningen kommer åter, reser ingen dit vidare. Man vill helt enkelt ej hafva dem”. *ÅT* ansåg att Riegels uppträtt som en ”skrådör” och *VN* tvivlade på att Riegels angett den riktiga orsaken ”till att man numera öppnat sin slafhandelsbazar i vårt land”. Genom kommissionären Jakobsson, som — synbarligen efter *NPr*:s artikel — avsåg sig att vara ombud för ”den danska qvinnoimportfirman”, hade tidningen fått ta del av kontrakten och pekade på flera tivelaktiga punkter: tjänarinnorna var skyldiga att foga sig i danska förhållanden och dansk kost samt underkasta sig den danska legohjonsstadgan.⁶

Magister G. Linden tog i det första av en serie ”folkeliga föredrag” i brandkårs-
huset i Ekenäs hösten 1893 upp ämnet ”Om emigration och kulihandeln”. Han
konstaterade att emigrationen blivit ett bestående fenomen, som inte kunde stop-
pas med tvångsåtgärder, men som borde förebyggas eller åtminstone inskränkas
med naturliga medel, i synnerhet som flyttning till Danmark skulle sluta i ”fattig-
huset i bästa, spinnhuset i värsta fall.” I denna tonart avslutades också föredraget:

Det är landets skyldighet att motarbeta en slik utvandring och i goda som onda
dagar söka lifnära sina medborgare på ett anständigt sätt, hällre än att sända dem ut
för att återkomma vanärade och förstörda.⁷

År 1894 uppgav *Uusi Suometar* att en helsingforsisk herreman i Lübeck träffat en
enspråkigt finsk flicka som hamnat i händerna på en för polisen tidigare känd
jude. Denne hade ett kontrakt med en kommissionär i Helsingfors som sände
flickor mot fastslagen betalning. Enligt tidningen fanns det en risk för att flickor-
na utsattes för att bli ”redskap för skörlevnad”, men i vilket fall som helst fick de
inte det arbete i Nordtyskland som utlovats.⁸ År 1898 uppgav *Hufvudstadsbladet*
att det inte hörde till sällsyntheterna att godsägare i Danmark erbjöd mejerskor i
Finland vidareutbildning i ägarens mejeri. De villkor som utlovades var goda och
det kunde därför hända att en och annan accepterade, för att sedan framme se sig
grymt besviken och utan andra möjligheter än att finna sig i att arbeta som ladu-
gårdspiga utan lön och mot dålig kost.⁹

Det är uppenbart att det förekom en viss värvning på 1890-talet, men det är
inte möjligt att få reda på hur många som faktiskt reste. Tidningarna nämner få
konkreta fall och länsstyrelsernas passjournaler ger närmare uppgifter om resemål
endast i fråga om utomeuropeiska destinationer. Sannolikt blev värvningsresulta-
tet rätt magert. Debatten uppvisar några typiska drag. Pressen varnade genomgå-
ende för emigration, särskilt utvandring av unga obetänksamma kvinnor. I detta
avseenden kan reaktionerna på värvningsförsöket 1893 sägas vara stereotypa och
falla in i ett mönster av traditionella attityder, som stämplade utvandring som
omoralisk och opatriotisk. Tidningsdebatten visar också att den inomnordiska
migrationen fortfarande är bristfälligt känd.¹⁰

Arbetare och strejkbrytare till Sverige

En ny debatt om värvning av finska pigor till Danmark kom igång då arbetartid-
ningen *Työmies* i början av november 1903 avslöjade att det fanns ett särskilt bolag
för värvning av finska flickor till Danmark. Tidningen hade ett speciellt skäl att
pricka bolagets ombud i Finland, kommissionären F. Botvid Gustafsson eftersom
denne hade figurerat i flera uppmärksammade värvningar av strejkbrytare.¹¹

Skandinaviska Jute-Spinneri och Väveri Ab grundades 1889 vid Oskarström
nära Halmstad. Ledningen var närmast tysk och bolaget inledde sin verksamhet
1890 med 600 anställda. En stor arbetskonflikt om föreningsrätten utbröt 1899.
I februari grundade arbetarna en fackförening, men direktionen vägrade förhand-

MAX ENGMAN

la med föreningen. Man meddelade att medlemmar skulle avskedas, nya individuella arbetskontrakt krävdes. När föreningen vägrade grep direktionen till lock-out och vräkte arbetare från bolagets bostäder. I början av april kunde driften inledas med oorganiserad personal, mest kvinnor. I detta skede inleddes också värvning av arbetskraft utomlands, av omkr. 300 finska, tyska, polska, rutenska och slovakiska arbetare.¹²

Värvningen genom Gustafsson inleddes i Helsingfors senast i månadsskiftet april-maj 1899; i början av maj kunde *Dagens Nyheter* rapportera att 15 flickor anlant från Helsingfors. Fackföreningsrepresentanter hade försökt tala med flickorna, men utan resultat då dessa bevakades av ”såväl de utsända agenterna som polis och detektiv” och fördes ”under polisskydd” direkt till järnvägsstationen.¹³ När flickorna anlände till Oskarström möttes de av omkring 600 fackföreningsmedlemmar, vilket enligt *Hallandsposten* gjorde det svårt för fabriakens representanter att få ut dem ur tåget:

Man kan verkligen ha hjärta att beklaga dessa unga friska och rödblommiga svenskfinskor att hava kommit från hem och härd, från vänner och anhöriga långt borta, till främmande omgivning där de av hopen betraktas med oblida ögon för att nu ej tala om det öde som väntar dem i den kvava fabriken.¹⁴

Social-Demokraten ondgjorde sig över skenpatriotismen hos ”krämarpaket” som lockade främmande arbetskraft för att vräka svenska arbetare, medan *Työmie*s på det skarpaste avvisade värvarens påståenden att de som tog arbete som strejkbrytare försvarade den individuella friheten mot fackföreningsrörelsens tvång. Vid ett allmänt möte för att grunda en fackavdelning för fabriksarbeterskor i Helsingfors beslöt man att på enskild väg försöka avskräcka strejkbrytare från att resa.¹⁵

I början av augusti kom emellertid en ny grupp om 26 flickor till Stockholm. Fackföreningsrepresentanter försökte även denna gång stoppa dem både i Stockholm och Halmstad, men flickorna hade förbjudits att tala svenska och varningarna hade ingen effekt. Väl framme väntade dem emellertid en obehaglig överraskning. De hade utlovats 10-, somliga t.o.m. 8-timmars arbetsdag, men fann att den var 11 1/2 timme, 10 på lördag. Lönen var sämre än utlovat och ingen hade upplyst flickorna om avdrag för sjuk- o.a. kassor. De var förbjudna att tala med utomstående och att röra sig utanför det bevakade fabriksområdet. Några av flickorna vågade sig dock ut på egen hand och träffade fackföreningens ordförande, som upplyste dem om strejken som de påstod sig vara ovetande om. När flickorna ville ge sig av hänvisade fabriken till deras kontrakt på ett år och vägrade ge ut deras pass. Med bistånd av facket sändes en del av flickorna hem via Stockholm och Göteborg. Enligt tidningsuppgifter fanns det ett fyrtiotal finska flickor i Oskarström i juni, medan nya fortfarande anlände från Finland.¹⁶

Grovarbetarförbundet ville givetvis få slut på trafiken och varningar infördes i

tidningarna i Finland. *Työmies* publicerade en redogörelse av några kvinnor som återkommit och kommenterade:

Även om förhållandena för vårt finska folk förvisso inte är något att skryta med, är det trots allt lättare att lida i hemlandet än i främmande land. Om ni en gång är missnöjda med era förhållande, så anslut er till fackföreningar och börja förbättra förhållandena. Med gemensamma krafter till samarbete, då gryr en ny morgon också för er.¹⁷

I början av juli rapporterades att nya grupper av flickor reste till Oskarström. Arbetarföreningar i Finland försökte övertala flickorna att inte resa. I Åbo lyckades arbetarföreningen och dess kvinnosektion övertala de flesta lokala flickorna att stanna, endast två sällade sig till en större grupp från Helsingfors. På kajen hälsades dessa ”levande döda” med en visselkonsert då båten lade ut.¹⁸

Jutefabriken kunde i början av september triumferande sända in ett genmäle till *Työmies* — det är av ett visst intresse att fabriken ansåg det värt att svara. M. Magnus hävdade på fabriken vägnar att både svenska och finska arbetare bönfal- lit om att få komma tillbaka till fabriken; de hade av fackföreningens agitatorer låtit lura sig att lämna en god anställning. Som bevis på att allting var i sin ordning anfördes att fabriken nått upp till 750 anställda mot bara omkr. 250 då konflikten inleddes. Tjugosju arbetare hade undertecknat en försäkran att förhållandena var tillfredsställande. Poliskommandots chef hade läst upp skrivelsen för fabriken finsländska arbetare; de som kunde svenska hade undertecknat den och försäkrat att uppgifterna var riktiga. *Työmies* var inte imponerad. Bolagets egna uppgifter om behovet av stängsel och polis talade för sig själva, liksom även det faktum att endast 27 av 750 skrivit på.¹⁹

Gustafsson fortsatte att värva flickor till Oskarström; enligt en som återvänt fanns där ett femtiotal finska flickor i början av 1903, vilket dock var en ringa del av fabriken omkring tusen arbetare. Flickan hävdade att lönen var så låg och utgifterna för mat och inkvartering så höga att allt gick åt till nödortfen: ”Man måste så att säga leva för fabriken”. *Työmies* antog att värvningarna berodde på att ny lagstiftning i Sverige gjorde det omöjligt att hålla minderåriga i arbete lika länge som tidigare. Fabriken hade i stället anställt billig arbetskraft från Finland. Den andra orsaken var att fabriken ville ha en reserv av utländska arbetare i fall av strejk.²⁰

Sommaren 1904 uppgav tidningarna åter att värvning till Oskarström pågick, denna gång i Tammerfors där ett tiotal utfäst sig att resa. *Työmies* publicerade ett anonymt brev från en grupp finska flickor i Oskarström, skrivet i början av juni 1904. När brevet senare citerades uppgavs att det varit adresserat till polismyndigheterna i Hangö och undertecknat av ”21 svårt nödlidande finska kvinnor”. En senare underökning visade att det skrivits av den 17-åriga Olga Salminen, som gett sig iväg från Helsingfors utan sina föräldrars tillstånd.²¹

Brevet började med en vädjan att man skulle hindra kvinnor att komma från

MAX ENGMAN

Finland till Oskarström, ty själva förstod de inte att ta sig i akt, förblindade som de var av Gustafssons vackra förespeglingar. Lönen var låg, arbetet dammigt som i rian på landet. Maten var dyr och kraftlös, arbetet tungt. Nästan alla flickorna saknade skor, ty lönen räckte knappast till mat och hyra. De svenska arbetskamraterna behandlade dem illa och kallade dem "finska djäflarna". Med de pengar de förtjänade skulle de aldrig kunna ta sig hem. På kvällarna begrät de sitt öde och flera hade redan beslutit att sluta sina dagar genom att kasta sig i strömmen.²² *Tjömies* erinrade om sina tidigare varningar:

Önskan att komma ut i världen förefaller att vara starkare än allt detta, i synnerhet då den kryddas av fagra löften. Man skulle tro att det står klart för envar att det inte råder brist på arbetare i Sverige, utan att man härifrån värvar billigare arbetskraft då man inte får arbetarna där att böja sig. Det visar också den iver med vilken de utländska fabrikörens och jordbrukarnas värvare går till verket. De går t.o.m. så långt att de för egen del lovar mycket mer än vad man sedan slutligen ger.²³

Brevet citerades i svenska tidningar och Göteborgstidningarna sände ut medarbetare som målade förhållandena i ljusa och idylliska färger. Klagomålen härrörde enligt *GHT* endast från en eller ett par av 64 flickorna från Finland; de övriga var "bedröfvade öfver att osanna rykten spritts i hemlandet"; brevskriverskan själv var "bestört" och hade inte förstätt vilka allvarliga anklagelser hon framfört. *Göteborgs-Posten* sammanfattade att det var beklagligt att ogrundade beskyllningar förorsakat bolaget "en hel del trassel och bryderi".²⁴

Hallands-Posten ironiserade över hur "förhör" i arbetsgivarens närvaro fått förhållandena att te sig "som ett fullständigt paradys för arbetare". Halmstads arbetarekommuns utsända blev inte lika väl bemötta som journalisterna. De fick endast ta sig en snabb blick i fabriken och upplystes om att fabriken inte accepterade utomstående inblandning utan att "det fria aftalet måste hållas i helgd". Deras uppfattning var i alla fall att klagomålen var fullkomligt berättigade.²⁵

Uppståndelsen kring Oskarsström fick ryska generalkonsulatet i Stockholm att begära en undersökning. Kronolänsmannen förhörde 33 finländska, några svenska arbeterskor och fabriksledningen samt inspekterade matsalen och köket. Av de 33 finländskorna uppgavs 31 vara hemma från Helsingfors, medan en var från Åbo och en från Vasa. Flickornas ålder varierade mellan 17 och 33 år, medelåldern var något över 22 år och tio flickor var under 20 år. Tre av flickorna hade arbetat på fabriken sedan 1899, medan en hade varit där 1899 och senare återvänt. En av de flickor som kommit 1899 uppgavs vara 19 och skulle alltså ha varit 14–15 år då hon kom till fabriken. Minst 24 hade värvats av Gustafsson, några uppgav att det skett genom annonser. Tre flickor uppgavs ha kommit till Oskarström från Danmark.

Endast några få av flickorna var nöjda, nästan alla var missnöjda med lönen och de flesta med maten, som dock nyligen blivit bättre efter klagomål. Flera av flickorna uppgav att de utlovats fri hemresa efter ett år, vilket bolaget vägrat vidkännas.

Några hade inte fått den lön de utlovats, men allmänt taget kunde Gustafsson inte bevisas ha förfarit bedrägligt; det förefaller dock som flera av flickorna haft mycket oklara uppfattningar om vad de förbundit sig till. Kontrakten på ett år var kortfattade och ingicks mellan Gustafsson och arbetaren; bolaget var formellt inte part.

I sin sammanfattning avvisade länsmannen det mesta av kritiken. Yrkesinspektören hade inte anmärkt på förhållandena i jutekardieriet och även i övrigt var förhållandena tillfredsställande. Även om okamratlighet vid enstaka tillfällen ådagalagts från de svenska arbeterskornas sida, hade bemötandet från förmän och principaler varit hövligt och humant. Den främsta kritiken gällde avlöningen — som dock var lika för inhemska och utländska arbeterskor. Den var ”så låg, att arbetslönen endast med ytterligaste sparsamhet ansetts kunna uttänjas att räcka till nödortfigt uppehälle, detta i synnerhet då af en eller annan anledning lön för fullt antal arbetstimmar icke kunnat uppbäras.” Kritiken mjukades dock upp genom konstaterandet att några av de finländska arbeterskorna, som utmärkt sig genom flit och ordentlighet, trivts så bra att de uppmanat andra att komma.

Någon framställning om löneförhöjning hade inte gjorts, ”ehuru man kan förmoda, att en dylik, om den understöds genom sammanhållning och samfällt uppträdande, nog kunnat leda till resultat” — en bedömning som inte förefaller att ha något stöd i den övriga utredningen. Länsmannen fann vidare ”att någon direkt nöd eller iögonenfallande brist icke kunnat vid undersökningen utrönas hos de finska arbeterskorna, hvilka gjorde ett hurtigt och frimodigt intryck.” Länsmannen hade pressat en del av flickorna, men de ville inte medge att de hade någon andel i Olga Salminens brev. Hon ville inte heller namnge andra, även om hon vidhöll att brevet föranletts av kamraters klagomål. Det är svårt att värja sig för intrycket att arbeterskorna inte vågade medge att brevet var en i någon mån kollektiv produkt, men länsmannen avslutade sin rapport med konstaterandet att brevet tillkommit ”utan hennes kamraters medverkan eller vetskap”.

Borgerliga svenska tidningar ansåg att utredningen visat att klagomålen var omotiverade, medan arbetartidningarna menade att undersökningen visade att bolaget betalade svältlöner. *Hallands-Posten* ondgjorde sig över att ett bolag som åtnjöt frikostigt tullskydd av svenska staten inte lät sin produktion komma svenska arbetare till godo, utan införskrev ”utländskt proletariat, så lågt stående och med så diminutiva lefnadsanspråk, att det funnit sig i nära nog hur usla och tryckta förhållanden som helst”.²⁶ Enligt *Tjömies* visade uppgifterna att förhållandena var dåliga och att bolaget betalade svältlöner. Tidningen påpekade vidare att förhöret genomförts av länsmannen och att flickorna knappast vågat nämna de värsta missförhållandena.²⁷

Värvningen till Oskarström var en del av en synbarligen rätt omfattande arbetsmigration från Finland till Sverige vid sekelskiftet. År 1898 uppgavs att ett större antal svensktalande flickor anlant till Stockholm. År 1902 omtalades ”en talrik finsk invandring” till Sverige både över Stockholm och de norrländska ham-

MAX ENGMAN

narna: ”Dessa stackars finnar gå här utblottade, och de finska ångbåtsbolagen måste låta dem gratis resa till sitt land igen, dit de anlände mer utarmade än då de reste ut för att komma i bättre förhållanden”. År 1903 uppgavs åter att finskt tjänstefolk anställts på många håll i Skåne. Till Andrarum väntades ett flertal finska tjänsteflickor och drängar, vilka anskaffats av socknens kyrkoherde. Denne hade sannolikt varit i kontakt med kyrkoherden i finska församlingen i Stockholm, som på grund av den stora tillströmningen av arbetsfolk från Finland hade försökt skaffa arbete genom skrivelser till kyrkherdeämbetena i Sverige. Svenska tidningar menade att detta kunde hjälpa jordbruket som drabbats av avtappning genom Amerika-emigration. Språket kunde bereda svårigheter, men man kunde anställa grupper där någon kunde svenska.²⁸ En del finländare värvades till industriarbete, bl.a. en grupp om 14 ungdomar som kontrakterades på sex månader till Synnergrens sockerfabrik i Lidköping; de befanns inte dugliga, utan sändes hem sedan man först försökt placera dem i jordbruksarbete.²⁹

I många fall var det fråga om värvning av strejkbrytare som då Rössels vagn- och maskinfabrik i Arlöv efter misslyckade försök att värva strejkbrytare i Skandinavien och Tyskland 1901 försökte i Finland och Ryssland. Det finns också flera exempel på att fackföreningar i Sverige varnade för agenter som försökte värva arbetare till arbetsplatser där konflikter pågick, 1904 åtminstone till Skandinaviska cigarrfabriken i Sundbyberg och ugnsmakare till Göteborg. Dylika värvningar väckte givetvis ont blod och varningar publicerades regelbundet i *Työmies*. En varning 1904 åtföljdes av upplysningen att finska strejkbrytare på Sörvik såg hade fått stryk.³⁰

En av de mera uppmärksammade värvningarna gällde jutefabriken i Södertälje, där en strejk utbrutit på grund av att fabriken omkr. 500 arbetare vägrade att ha något att göra med strejkbrytare från Oskarström. Arbetsgivaren lyckades 1900 värva ett antal strejkbrytare från Finland. Finska föreningen i Stockholm företog tre år senare en utflykt till Södertälje för att försöka grunda en förening bland ”de talrika” finska kvinnor som i svåra förhållande arbetade i stadens fabriker.³¹

Värvningen hade inletts som strejkbryteri, men fortsatte. I oktober 1903 kunde *Työmies* rapportera att Gustafsson försökte värva flickor till Södertälje. Tidningen var upprörd över att han gav otillförlitliga uppgifter och påstod att han bedrev verksamheten av medkänsla.³² Under de följande dagarna publicerade tidningarna ytterligare detaljer om flickornas svåra förhållanden i Södertälje. En insändare i Åbo-tidningen *Uusi Aura* relaterade likartade förhållanden; fabriken försökte hålla kvar den med dyra pengar värvade arbetskraften genom att ställa hinder för avresa, arbetarna borde därför akta sig för att ge sina pass åt värvare.³³

När *Työmies* 1903 tog upp värvningarna till Danmark visste tidningen alltså en hel del om Gustafssons värvningar. Den oroade sig för den roll som finländsk arbetskraft spelade i Sverige, finländarna höll på att få ett lika dåligt rykte som polacker och galizier ”med vilka Skånes sockerfurstar pressar ned lönerna”.³⁴

Värvning till Danmark

Tjömies publicerade 1903 uppgifter om det bolag som värvade pigor till Danmark; dess styrelse bestod av kända godsägare (v. Berner, Granjean, Pontoppidan, Grevenco-p-Castenskiold, Abel); sekreterare var hovjägmästaren E. Sehested. Dess uppgift var att sörja för tjänare som genom dess agent vunnit anställning hos någon av medlemmarna eller någon av föreningen välkänd dansk jordbrukare. I det kontrakt *Tjömies* fått tag på försäkrades att tjänarna kunde räkna med att bli väl behandlade. Tidningen påpekade att man inte borde låta lura sig av kontraktet och påminde om Gustafssons roll som strejkbrytarvärvare. Tidningen citerade vidare två brev med varningar av finska flickor som skildrade förhållandena i Danmark i mycket mörka färger: tungt arbete samt dålig mat och behandling. Finländskorna användes för att trycka ned sina danska medsysstrars löner, vilket inte kunde accepteras eftersom man borde sträva till en samhörighetskänsla med proletariatet i hela världen.³⁵

Två veckor senare återkom *Hufvudstadsbladet* till frågan i en lång, tvådelad artikel "Finska allmogekvinnor i tjänst uti Danmark" av signaturen "G.G", som uppgav sig ha en "långvarig bekantskap med lifvet på den danska landsbygden."³⁶ Skribenten konstaterade inledningsvis, att också finländskor som fått — enligt dansk uppfattning — goda ställen säkerligen i början hade det svårt att komma till rätta. Danska lantmän krävde en intensivare arbetsinsats av sitt folk än man var van vid i Finland och den danska kosten föreföll vanligen finländare motbjudande och något knapp. De oeldade och illa ombonade rummen medförde obehag för den som var uppvuxen i de finska stugornas överhettade luft och "last but not least" saknades den finska bastun. Skribenten påpekade att tidningarnas skildringar sannolikt inte gällde de värsta fallen som "förlorat sig i mörker och glömska". Han påpekade att de värvade var ganska försvarslösa mot "en slug spekulationsvinst". Utan pengar och förmåga att göra sig förstådda var de helt i agenternas våld. För att underbygga sina påståenden citerade han även ett danskt betänkande som inlämnats till Köpenhamns amts Landboförening, som betecknade förhållandena kring kommissionskontoren vid tjänstefolkets flyttningstider som en slavmarknad. I denna människohandel råkade utlänningar och särskilt de svenska tjänsteflickorna mest illa ut. "G.G." yrkade därför på en noggrann undersökning och att man vid behov vidtog åtgärder "för att skydda våra allmogekvinnor för den danska emigrationens vådor".

Skribenten påpekade att en undersökning av Fredrika-Bremer-Förbundet i Sverige avslöjat att agenternas verksamhet var fördärvlig. Eftersom emigration av kvinnligt tjänstefolk motarbetades i Sverige hade danska platsförmedlingsagenter börjat kasta "begärliga blickar" på Finland. Skribenten ansåg det märkligt att det behövdes en förening för att värna om tjänstefolk som fått tjänst hos välkända och samvetsgranna husbönder: "Denna brist på logik förråder måhända, att föreningens tillvaro är lika apokryfisk som det uppgifna ändamålet". Detta intryck förstärk-

MAX ENGMAN

tes av de välnommerade namn och herrgårdar som uppgavs. Också sekreterarens namn hade god klang i Danmark, varför man kunde misstänka att "deras namn användas dem ovetande för att förgylla upp det snygga geschäftet".

Liksom *Tjömies* var "G.G" upprörd över att agenten Gustafsson uppgett sig bedriva sin verksamhet av humanitära skäl: "Detta fräcka uttalande tyckes oss utgöra en värdig afslutning af den ruskiga historien". Finland "har sannerligen icke råd att förlora en enda av sina arbetsföra söner eller döttrar och än mindre att låta dem kasta sig in i ett så riskabelt äfventyr som emigrationen till Danmark tyckes vara." I sin i övrigt välinformerade artikel hade "G.G." fel på två centrala punkter. Föreningen hade verkat i två år och värvningen hade antagit rätt betydande proportioner under det föregående året.

Arbetskraftsbrist i Danmark

1800- och 1900-talet har varit de stora folkvandringarnas tid, också i de nordiska länderna. Omkring 2,5 miljoner nordbor utvandrade till Nordamerika. Från Finland flyttade drygt 300 000 före första världskriget, från Danmark ungefär lika många. För Finlands del tillkom ytterligare flyttning till Ryssland, Nordnorge och Sverige, framför allt till Stockholm och sågindustriorterna i Norrland.³⁷

Den svenska inflyttningen till Danmark och norra Tyskland gick tillbaka på en gammal tradition av flyttningar över Öresund, men ökade på 1840-talet, särskilt från Halland och spred sig under det följande decenniet till Skåne och Småland samt Blekinge och Öland. Också i fortsättningen begränsade rekryteringsområdet sig huvudsakligen till landsbygden söder om linjen Göteborg-Kalmar. Inflyttningen fick omedelbart en betydande omfattning; polisen i Köpenhamn räknade med att c:a 5000 svenskar rest genom staden 1852–1856. Invandringen av särskilt kvinnligt tjänstefolk till fr.a. Mecklenburg-Schwerin och Schleswig-Holstein inleddes åter i större skala i slutet på 1860-talet; år 1880 registrerades i Tyskland närmare 12 000 personer födda i Sverige.³⁸

Den registrerade utvandringen från Sverige till Danmark omfattade 1850–1910 82 843 personer och kulminerade i början av 1880-talet för att därefter minska kraftigt. Siffrorna innefattar inte säsongvandrare och om dessa beaktas blir totalantalet betydligt högre. Sålunda torde den årliga invandringen i slutet av 1870-talet ha uppgått till omkr. 9 000 personer per år, vilket innebär att utvandringen till Danmark var större än Amerika-emigrationen i vissa trakter. Även om många var arbetsvandrare resulterade invandringen i en betydande bofast svensk befolkning i Danmark som 1870 uppgick till 15 388 och 1901 till 35 555 personer. Ursprungligen gick största delen av den svenska utvandringen till landsbygden, särskilt Bornholm och säsongvis till Lolland-Falster. Med tiden ökade den direkta eller indirekta invandringen till Köpenhamn, som i början av 1900-talet hade något över 17 000 svenska invånare.³⁹

Bakgrunden till den svenska utvandringen kan sökas såväl i Danmark och

Tyskland som i Sverige. Perioden 1850–1870 innebar en betydande högkonjunktur för det danska lantbruket. Nyröjningar, omläggning till smör- och köttproduktion samt senare sockerbetor skapade i kombination med en betydande urbanisering och Amerika-emigration arbetskraftsbrist, särskilt om somrarna. Bristen gällde givetvis de sämst avlönade och minst uppskattade arbetena samt säsongarbeten — de flesta invandrarna sysselsattes i jordbruk och ladugårdsskötsel. Mot dessa faktorer stod en långvarig folkökning särskilt inom landsbygdens underklasser i södra Sverige. Det förelåg sålunda en betydande löneklyfta mellan Danmark och Sverige, särskilt i fråga om kvinnolönerna. Kvinnor kunde nästan fördubbla sin lön och lägga undan besparingar — ibland för en Amerika-biljett — under en vistelse i Danmark. Med tiden utjämnades förhållandet, bl.a. genom Amerika-emigration och industrialisering i Sverige samt introduktionen av betodling och sockerindustri i Skåne. Lönerna utjämnades och utvandringen till Danmark började minska från 1880-talets slut, eller som *Dagny* konstaterade 1891: ”Smålands och Skånes unga döttrar tyckas allt mera börja att nöja sig med det arbete och den knappare arbetsförtjenst, som hemlandet erbjuder”.⁴⁰

Den svenska invandringen bestod huvudsakligen av unga personer, fr.a. män, även om kvinnornas andel kontinuerligt ökade. Svenskarna bildade en mobil arbetskraftsreserv, särskilt vid stora arbetsplatser. I någon mån verkade svenskarna som en ”ersättning” för Amerika-emigrationen. Överhuvudtaget var invandringen fördelaktig för Danmark och Tyskland eftersom svenskarna sändes hem om de riskerade att falla fattigvården till last. Hemsändandet av arbetsoförmögna svenskar höll på att bli en börda för många socknar i Sydsverige innan den reglerades genom ett avtal med Danmark 1898.⁴¹

Eftersom en så stor del av svenskarna värvades till speciella arbetsplatser eller sysslor, uppstod snart system för värvning. En del arbetsgivare begav sig i början över till Sverige, andra använde annonser, men snart uppstod organiserad värvning, vilket redan förekom i stor skala till Jylland på 1850-talet. Kommissionärerna hade nät av agenter i Sverige och Danmark. Med tiden engagerades också professionella värvningsbyråer i Sverige, bl.a. fanns det i Göteborg på 1880-talet fem byråer och en av dem uppgavs 1882 ha förmedlat 500–600 tjänsteflickor, fr.a. till Danmark. I Köpenhamn fanns ett flertal byråer som importerade och förmedlade tjänstefolk. I Tyskland var Lübeck centrum för ”Gesindemäkler” som specialiserade sig på svensk arbetskraft.⁴²

Missförhållandena ledde snart till protester i Sverige. Tidningarna varnade på 1850-talet och senare arbetsfolk för att låta locka sig till Danmark och 1856 förbjöds prästerna att läsa upp värvningskungörelser i kyrkan.⁴³ Efter klagomål över missbruk inom värvningen till Tyskland och Danmark utfärdade den svenska regeringen 1884 en kungörelse som stadgade att endast svenska undersåtar fick verka som kommissionärer i Sverige och att de måste godkännas av landshövdingen och ställa en kaution. Vidare var de skyldiga att göra upp standardiserade kontrakt

MAX ENGMAN

för tjänstefolk till Danmark och Tyskland. Bestämmelsen kringgicks dock allmänt genom att värvningen handhades av s.k. fæste- eller städjepigor, som samlade grupper som sedan reste till Danmark och ingick kontrakt där. I Danmark infördes 1891 vissa begränsningar; endast auktoriserade kommissionärer fick utöva städsling och värvning.⁴⁴

Man försökte i Sverige också motverka emigrationen och dess vådor genom positiva åtgärder. Den svenske generalkonsuln i Köpenhamn såg till att varningar infördes i svenska tidningar i början av 1900-talet. Dansk Kvindesamfund inrättade 1887 ett kommissionskontor för kvinnor på icke-kommersiell basis. Samfundet vände sig även 1888 till Fredrika-Bremer-Förbundet, som startade en kampanj mot utvandringen av speciellt unga kvinnor.⁴⁵

Roepiger och malkepiger

Den kvinnliga arbetskraften kanaliserades fr.a. till tre yrkeskategorier. En stor grupp blev, särskilt i invandringens senare skede, tjänarinnor i Köpenhamn, där närmare hälften av de svenska kvinnliga försörjarna 1885 var tjänarinnor. De utgjorde ungefär en tiondedel av stadens samtliga tjänarinnor.⁴⁶

En annan kategori var arbetare inom betodlingen, särskilt på Lolland-Falster, dit importen av svensk kvinnlig arbetskraft inleddes i mitten av 1870-talet. Härefter kom ett par tusen svenska kvinnor per säsong. Invandringen kulminerade på 1890-talet, men då började det redan bli svårt att värva svensk arbetskraft, varför arbetsgivarna 1893 inledde värvningar i Polen, framför allt i Galizien. Omkring 5000 polska kvinnor värvades årligen och värvningen pågick fram till depressionen 1929. Importen gav 1908 upphov till lagstiftning för att skydda säsongarbetarna, den s.k. polakloven, som förlängdes flera gånger.⁴⁷

Sedan slutet av 1800-talet fanns likadant arbete att få i Skåne. Även där ledde behovet av extra säsongarbetskraft på betfälten till att den svenska säsongarbetsstyrkan från södra Småland, Halland och Blekinge utökades med polsk arbetskraft 1904–1914. Importen motiverades även av en strävan att ha en arbetskraftsreserv ifall av strejker i skördetid.⁴⁸

Den tredje kategorin bestod av arbetskraft för ladugårdsarbete, framför allt s.k. malkepiger. Mjölknigen var ett tungt och slitsamt arbete som danskarna inte ville åta sig; det var också ett utpräglat kvinnoarbete. Godsägare hävdade att det var nästan omöjligt att få danska kvinnor, fränsett lantarbetarhustrur, att utföra sådant arbete. Vissa kommissionskontor i Köpenhamn specialiserade sig på att rekrytera svenska jordbruksarbetare, särskilt malkepiger. Dessa spelade också en betydande roll eftersom 1901 i runt tal en tiondedel av den kvinnliga arbetskraften på godsens var svensk och närmare 15% på mejerierna.⁴⁹

Foreningen

Importen av svenska malkepiger räckte emellertid inte till och därför grundades

1901 Foreningen for Tilvejbringelse af Arbejdskraft for Landbruget i Danmark (från 1908 Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere). Den tillkom dels för att värva arbetskraft åt medlemmarna, danska storgodsägare, dels för att skapa ordnade förhållanden inom de ganska vildvuxna värvningarna, som gav Danmark dåligt rykte och försvårade rekryteringen av arbetskraft. Med tiden importerade Foreningen största delen av det utländska arbetsfolket. Balansgången mellan värvning och reglering var inte lätt.⁵⁰ I föreningens äldsta bevarade protokoll spelar Finland en central roll, vilket berodde på att värvningar i Sverige inte längre gav resultat och att polackerna i början ansågs oanvändbara för ladugårdsarbete.

Det förefaller som om Foreningen fått fart på de trevande försök att värva i Finland som förekommit tidigare. I dess första bevarade protokoll framgår att den hade två agenter som var aktiva i Finland. Den ene, löjtnant A.J.F. af Ekenstam (1838–1908), var en veteran på området. Han värvade under närmare ett kvarts sekel svensk kvinnlig arbetskraft för bl.a. De Danske Sukkerfabrikker, främst i Blekinge och Kronobergs län där han hade ett nät av underagenter.⁵¹ Föreningens andra värvare var A.W. Nygren i Åbo. Foreningen bekostade en Finlandsresa som Ekenstam hade företagit ”for at inlade Forbindelser”. Samtidigt inskräptes att lönerna borde hållas vid det man ursprungligen överenskommit, d.v.s. 200–210 mk, och Foreningen beklagade att agenterna hade överskridit priserna från 1900 — vilket kan tolkas som att värvning förekommit för godsägarna i föreningens ledning redan före dess grundande.⁵²

Foreningen hade problem med sina agenter. År 1903 krävde man räkenskap av Nygren och förberedde rättsliga åtgärder. I juni 1904 gick föreningens tillgodohavanden hos Ekenstam till inkassering. Vid denna tid hade Foreningen emellertid redan engagerat Gustafsson, som besökte Köpenhamn i september 1903. Förbindelserna var överhuvudtaget livliga under dessa år, sekreteraren besökte Finland åtminstone 1902 och 1904, den senare gången ”for at söge tilveiebragt gode Forbindelser til Anskaffelse af Malkepiger till Medlemmarne”. År 1902 bekymrade man sig också över de långsamma förbindelserna och undrade ”om icke Finnepigerne kunde besörjes herved paa meget kortere Tid” och gav sekreteraren i uppdrag att utreda möjligheterna att uppnå snabbare och billigare ångbåtsförbindelser. De finska malkepigerna var mera eftersökta än polska, vilket framgår av att Foreningens förmedlingsavgift 1903 var 10 kronor för finska och 6 för polska tjänare; av summan tillföll 4 resp. 2 kr sekreteraren.⁵³

Den finländska arbetskraften vållade problem. Redan 1901 gjorde Foreningen sina medlemmar uppmärksamma

paa at det er aldeles nødvendigt at behandle de fremmede Folk paa en venlig og human Maade, hvortil for Finnernes Vedkommende hører, at der er Varm paa deres Værsler om Vintern.

Likaså beslöt man 1903, tydligen efter dåliga erfarenheter, att det folk som städs-

MAX ENGMAN

lades i Finland inte fick tilldelas mer än 10 mk i förskott.⁵⁴ Hänvisningarna till värvning av finskt arbetsfolk upphör omkring 1904. Liksom inom värvningen av utländsk arbetskraft till Danmark i övrigt överflyttades tyngdpunkten först till Galizien och småningom även till Ryssland och Balticum. Åren 1908–1911 representerades Foreningen av Michaelson i Riga, men detta år slöt man kontrakt med herr Jacobsen, med vilken man hade förbindelser till 1913. Tillgodohavandena hos Michaelson måste — som vanligt kunde man nästan säga — utmätas.⁵⁵

Pigutvandringen från Finland

Uppgifterna i Foreningens protokoll tyder på att värvning i någon omfattning förekom 1900 och 1901, men i högre grad uppmärksammades den i Finland först fr.o.m. våren 1902. I mitten av april 1902 annonserade Nygren efter landsflickor med goda betyg, vana vid lantarbete och kunniga i mjölkning. De erbjöds 159 mk för ett halvt och 225 mk för ett helt år. Årslönen, som alltså låg 15–25 mk över vad Foreningen ansåg sig ha råd med, stabiliserades på denna nivå för flera år framåt. Avsikten var tydligen att engagera ett större antal eftersom avfärd från Åbo skulle äga rum vid två tillfällen i april och maj.⁵⁶

ÅU visste att detta inte var första gången ”obetänksamma bondflickor” lyssnat till lockelsen och kunde berätta om några finska jäntor som föregående år råkat illa ut i Danmark och kunnat ”gå till grunden” om de inte bland sig haft en flicka från en svenskspråkig kommun, som räddat situationen. Tidningen uppmanade flickor som reflekterade på annonsen att noga tänka sig för; faror hotade, särskilt de icke-språkkunniga, och kontrakten var så konstruerade att lönen i verkligheten inte blev så hög som utlovades.

Också en annan Åbo-tidning, *Uusi Aura* visste på sommaren berätta att ”ett visst antal” ungt arbetsfolk under de två föregående somrarna rest till Danmark över Åbo. Bladet påpekade att tidningar som normalt snarare försvarade än motsatte sig emigration, nu häftigt angripit inte bara färderna till Danmark, utan också agenten. För egen del ansåg tidningen att emigrationen om den ytterligare växte skulle bli en lika stor fara för landet som yttre tryck. Däremot var det omöjligt att se varför resor till just det danska jordbruket skulle vara skadligare än annan emigration. Klimatet var likartat och i motsats till t.ex. gruv- eller pigarbete i USA eller Petersburg kunde flickorna lära sig nya yrkesfärdigheter. Eftersom man med statsmedel årligen skickade stipendiater till Danmark, varför var det då fel om någon reste på egen hand?⁵⁷

Det är oklart hur värvningen utföll våren 1902, men för hösten finns säkrare uppgifter. Vid månadskiftet oktober–november reste flera grupper. Någon av de sista dagarna i oktober anlände 30 finländska flickor åtföljda av 6 danska män till Stockholm. Ungefär samtidigt startade en grupp om 53 flickor med tåg från Tammerfors åtföljda av tio danskar. Den 5 november reste ytterligare 30 flickor, av vilka de flesta var tammerforsare, likaså åtföljda av danskar.⁵⁸

En korrespondent i *Gefle-Posten* bevittnade den största kontingentens ankomst till Skeppsbron den 6 november:

en så upprörande scen af mänsklig hjälplöshet, att den sent skall lemna minnet. Med ångbåten hade följt ett femtiotal unga finska kvinnor, af hvilka blott en enda förstod och kunde hjälpligt tala svenska. ... Hela sällskapet var på väg till Danmark, der det på olika ställen skulle få sysselsättning på betfälten, alltså för en ganska kort tid endast. De trängde ihop sig och sågo ytterligt förskrämda ut i den främmande staden och utsatta för de främmande människornas nyfikna och deltagande blickar. Hvad skall deras öde bli, då de till och med sakna möjlighet att göra sig förstådda och förstå andra?

Korrespondenten uppgav att hans förundran ytterligare ökat då han fått veta att det var en tidigare svensk officer av adlig börd som ägnade sig åt denna affär — d.v.s. Ekenstam.⁵⁹

I maj 1903 rapporterades från Viborg att 60 tjänsteflickor från staden och dess omgivning var avsåg att inom kort resa till Danmark där de utlovats 225 mk i året, kontrakten uppgavs lyda på fem år. Som värvare utpekades en kvinna som tidigare verkat i västra Finland. *Viipurin Sanomat* varnade för att tro på hennes löften ty många hade rest, men de som kommit tillbaka klagade bittert över ”den slavställning och dryga behandling” som de råkat ut för i Danmark.⁶⁰ I slutet av juli 1903 avreste två grupper från Tammerfors. *Työmies* meddelade att förhållandet var det samma som tidigare då arbetskraft värvats till Sverige; man lockade lättrogna till främmande land ”som en plåga för våra systrar där”.⁶¹

I september inleddes värvning i Helsingfors. En annons i *Uusi Suometar* föranledde tidningen att framhålla att flickorna nog inte skulle resa om de kände det ”elände”, som de tidigare avresta råkat ut för. Tidningen varnade, men kom även med en förklaring. Landsflickor strömmade i stora skaror till städerna och på höstarna var platsförmedlingsbyråerna fulla av arbetsökande. När en ung flicka i veckor väntat på en plats och gjort av med sina små besparingar återstod inte mycket annat än att följa en värvare till Danmark eller nedsjunka i osedlighetens träsk. Arbetarkvinnoförbundets styrelse hade beslutit att låta trycka flygskrifter och sända ut talare för att varna, vilket *US:s* skribent såg som ett gott initiativ även om han tvivlade på verkningarna.⁶²

Våren 1903 pågick värvning i S:t Michel. Annonsen talade om plats för 15 landsflickor och enligt uppgift fanns en värvare på plats och hade städlat lokala medhjälpare. *Työmies* hävdade att värvaren var Gustafsson själv och menade att denne blivit tvungen att söka sig till inlandet eftersom värvningar vid kusten inte längre gav resultat.⁶³ Hösten 1904 uppgav *Työmies* att Gustafssons byrå värvade flickor till Danmark i Västra Nyland. Hösten 1906 uppgav *US* att en icke-namn-given byrå lockade flickor från hela landet med fina annonser. Först på kontoret framgick det att det var fråga om arbete i Danmark.⁶⁴

Våren 1907 uppgav *Politiken* att det rådde brist på arbetskraft i Jylland, särskilt

MAX ENGMAN

Nordjylland; polackimporten räckte inte till, i synnerhet då polackerna inte kunde mjölka. En förvaltare från ett nordjylländskt gods hade därför rest till Finland för att hämta en grupp finnar som skulle fördelas på olika gårdar. Följande år uppgavs att en finländsk kvinna som var gift i Danmark rörde sig i Savolax och lockade flickor till tjänst i Danmark. Ett tiotal hade skrivit på kontrakt. Hösten 1909 uppgavs att strömmen åter växte. Med varje ångbåt reste åtminstone någon tjänarinna, föregående dag hade fyra rest från Hangö. Samtliga reste genom förmedling av Foreningens nya sekreterare Erland Kongsted. Två av dem hade tidigare varit i Danmark, den ena fyra, den andra två år.⁶⁵

Det förefaller som om värvningarna börjat ebba ut 1907. På hösten detta år uppgav KFUK:s representant i Danmark att antalet flickor minskat och att endast enstaka längre kom; de som kom reste hem eller till Amerika.⁶⁶ Uppgifterna från 1908–1909 är intressanta då de tyder på att flyttningsrörelsen stabiliserat sig. Några av flickorna hade varit i Danmark tidigare — det hade alltså uppkommit ett slags säsong- eller i alla fall upprepade vandringar.

Man kan alltså räkna med att värvningen inleddes på allvar vid sekelskiftet — det första försöket 1893 ledde synbarligen inte till större resultat — och pågick till omkring 1910. Det är omöjligt att säga exakt hur många som reste, eftersom pigorna inte kan identifieras bland de tusentals resande som fick pass av länsstyrelserna. Vintern 1903–1904 fanns det åtminstone 312 finska pigor i Danmark — så många besöktes av KFUK:s missionär; totalantalet måste ha varit högre och uppskattningen att omkring 750 rest 1905 härrör synbarligen från KFUK. Om man ytterligare räknar med en viss värvning efter 1905 kommer man till ett närmevärde om tusen. De flesta fanns på större gårdar på Själland, Fyn och Jylland, men var synbarligen mycket rörliga. En av de galiziska forpiger som tjänade som värvare och tolk för Foreningen uppgav att hon i sitt arbete 1910–1913 ofta träffade finska malkepiger som kommit via Sverige.⁶⁷

Även om värvningarna till Danmark upphörde förefaller det som om flickor fortsättningsvis värvats till Nordtyskland. Den socialdemokratiska kvinnotidningen nämnde både 1908 och 1912 värvningar till Tyskland uttryckligen genom Gustafssons byrå. Gustafssons värvningar väckte stor uppmärksamhet i pressen i Finland och i motsats till den moraliserande pressdebatten 1893 diskuterade man nu huvudsakligen i termer av arbetarskydd. Senaten beordade en polisundersökning 1908 när den ryske konsuln i Lübeck fäste uppmärksamhet vid att Gustafsson under falska förespeglningar levererade flickor till jordbruksarbete i Schleswig. Myndigheterna måste emellertid konstatera att Gustafsson inte kunde överbevisas om något straffbart. Stadganden om arbetsförmedling saknades och det lagrum som kom i fråga fanns i strafflagen (16:23), som stadgade böter eller högst två års fängelse för ”den som genom falsk uppgift eller annat bedrägligt medel förleder finsk man till utflyttning ur landet”.⁶⁸

Norske Tjenestefolk.

Malke- og Røgterdreng, 16 Aar, n 50 Kr. 18 og 20-Aars Karle n 60—80 Kr. Svenske og norske sjeripiger 40—60 Kr. — Siden 10 April er afsendt til Danmark Nordslesvig af Undertegnede ca. 10 Tyender. Fæstemand C. Knudsen, Kristiania. (4050)

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget

kan levere **flinke finske Malkepiger** paa Aarskontrakter. **Poliske Markarbejdere** i April og Maj Maaned. Alle Forespørgsler besvares omgaaende fra Foreningens Kontor, Vesterbrogade 20, 1. Sal, Møllembg. København B.

2314

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget

modtager Ordre paa **Sæsonarbejdere** fra Galizien og russisk Polen og tillader sig at henlede Medlemmernes Opmærksomhed paa, at den største Sikkerhed for at opnaa rettidig Levering og gode Folk faas ved at **indsende Ordre i god Tid.**

Russiske Malkepiger kan leveres, naar der er indgaaet Bestilling paa et større Antal.

Reventlowsgade 26, København B.

833

Galiziske Malkepiger.

Foreningen for Tilvejebringelse af Arbejds-kraft for Landbruget kan til November levere Piger og Drengene til **Malkning**, samt **Karle.**

Finske Malkepiger kan ogsaa leveres.

Bemærk. D'Hrr. Landmænd gøres opmærksomme paa, at jeg fra „Das Staats- und Amtliche Bureau“ i Østrig fra Aaret 1906 har overtaget **Eneleveringen** af saavel **galizisk Tyende** som **Markarbejdere** for **Danmark**, og bedes d'Hrr. Landmænd gøre deres **Fører** eller **Aufseher** opmærksom paa Ovenstaaende, da disse **ikke** kan faa galiziske Folk uden ved **Henvendelse** til Undertegnede.

4944

Chr. Kongsted,

Reventlowsgade 26, København B.

Värvingarna av svenskt arbetsfolk till Danmark och Tyskland antog former som fick samtiden att tala om "människohandel", "slavhandel", fæstekontoren i Köpenhamn betecknades som centra för "handel med vitt kött". Ibland förlknades verksamheten vid boskapshandel. I de danska lantbrukarnas organ Herregårdens Hoved-Adresseavise (23.6.1893, 14.8.1903, 8.9.1905, 18.12.1908) utbjöds arbetskraften bland annonser för skördetröskor och tjuvar. Annonserna visar hur tyngdpunkten i värvingarna och arbetskraftsrekryteringen försköts från Sverige och Norge till Finland och senare till Polen och Ryssland, liksom även hur vissa nationaliteter ansågs lämpade för vissa typer av arbeten.

MAX ENGMAN

Förhållanden

Tidningarna ägnade pigutvandringen stor uppmärksamhet — jag har påträffat omkr. 120 notiser, av vilka ett trettioital är citat ur andra tidningar. Tidningarna publicerade också sexton brev som uppges vara skrivna av flickor i Danmark.⁶⁹

Flera brevskrivare klagade över det hårda mjölkkningsarbetet. Det gällde ofta att mjölka 18–20 kor två gånger per dag. En flicka talade om hur händerna värkte efter att hon mjölkat 20–22 kor tre gånger om dagen. En annan uppgav att hon sagt till Gustafsson att hon inte kunde mjölka; denne hade försäkrat att det också fanns innearbete, men i Danmark fick hon mjölka 20 kor tre gånger om dagen. Tre flickor i Tyskland hade av Ojanen och Gustafsson utlovats arbete i mejeri, men endast fått arbete som mjölkerskor.⁷⁰ Arbetsdagarna blev långa, en del flickor skrev att arbetstiden började kl 4 (på sommaren 2) och pågick till 8 på kvällen (10–11 på sommaren) med två timmars paus. Flickorna klagade över maten och bostadsförhållandena. Gustafsson bestred uppgifterna och publicerade brev som uttryckte tillfredsställelse med förhållandena.⁷¹

Flera flickor klagade över dålig behandling och elaka arbetskamrater, som ansåg att finländarna kommit för att sänka lönerna, samt över rättslöshet och språksvårigheter.⁷² Många uppgav att arbetsförhållandena inte motsvarade de utlovade. Gustafsson anklagades för bedrägeri i ett flertal framställningar, en flicka skrev att hans påstående att han inspekterade förhållandena i Danmark var ren lögn: ”Flickorna förs omkring Danmark som handelsvaror utan att de själv vet vart de förs. Och inga inspektörer besöker gårdarna. Husbönderna håller dem som köpta slavar”.⁷³

Arbetsförhållandena beskrevs två år senare av en person som kände förhållandena med orden: ”det blott är i fall af tvingande omständigheter, som en finne kan hålla till godo med en dylik tillvaro”.⁷⁴ En annan finländare nämnde dålig behandling, men konstaterade samtidigt att polackerna hade det värst: ”De behandlas som slavar. Det medger också varje uppriktig dansk”.⁷⁵

Ett tecken på att förhållandena inte var tillfredsställande var att utländska arbetare ofta lämnade sina arbetsplatser och anmälde sig hos myndigheterna, som vanligen sände hem dem som medellösa utan närmare undersökning. Justitieministeriet, som ansåg att detta var särskilt vanligt ifråga om polska och finska arbetare, framhöll i ett cirkulär att man borde ge arbetsgivaren möjlighet att inkomma med en förklaring och försöka uppnå enighet så att arbetaren kunde uppfylla sina kontraktensliga förpliktelser. Arbetsgivarna fick inte behålla arbetarnas pass, men kunde från lönen dra av en ”kaution”, som skulle betalas tillbaka då arbetsförhållandet upphörde.⁷⁶

En stor del av uppmärksamheten kring den svenska utvandringen till Danmark gällde den kvinnliga arbetskraften och de faror som hotade sedligheten, särskilt bland kvinnor som företog upprepade arbetsvandringar: ”De många nya förhållandena verka ock upplösande på traditionella vanor och ärfda åsigheter samt undergräfvat många stöd för den unga kvinnans bevarande.”⁷⁷

Unga flickor, som kanske första gången var borta från hemmet, placerades i Danmark ofta på stora herrgårdar, där arbetsfolket bodde i kaserner eller logement. Enligt uppgift levdes där ett mycket fritt liv, också i sexuellt avseende, och brännvinet flödade. Dans ordnades ofta på kvällarna och karlarna ansåg sig ha fritt tillträde till pigkammaren. Mejeriflickornas dåliga rykte bottnade i att de jämfört med årstjänare hade större frihet och mera fritid.⁷⁸ De yrken där de kvinnliga invandrarna placerade sig hade dåligt rykte:

Danskorna själva hålla sig numera för goda att arbeta såsom hvitbetplockerskor, ladugårds- och värdshuspigor, och innan svenskorna började användas å dessa områden, var det endast de sämsta danska kvinnorna, som åtog sig nämnda arbeten. Orden "malkepige", "roe pige" och "vaerdshuspige" hafva derigenom fått dålig kläng. De äro ofta liktydiga med offentligt fruntimmer.⁷⁹

KFUK:s missionärs första intryck var "djupt sorgligt"; de flesta flickor som vistats längre tid i Danmark var "sjunkna i all möjlig slags synd och last".⁸⁰ Livet på de stora herrgårdarna ansågs demoraliserande:

Herrskaperna äro i allmänhet välvilligt stämde mot sina "finske piger", men de befatta sig ej med dem; blott de utföra sitt arbete, få de annars lefva hur de behaga. Detta gäller de flesta stora herrgårdarne, där den myckna fritiden ödelägger så många. Händer det att en flicka från Finland kommer till en mindre gård och deltar i arbetet från morgon till kväll, går det ej lång tid innan hon lär känna den efterlängtrade "friheten" på herrgårdarne och sträfvar då ofta dit sitt eget fördärf till mötes.⁸¹

Många flickor sökte sig bort från gårdarna och till städerna där farorna inte var mindre: "Många af våra flickor finnes det här i städerna om hvilka jag fruktar, att de helt gå under", skrev KFUK:s Sigrid Sandberg.⁸²

En del av invandrarna från Sverige lockades genom falska förespeglingar "i lastens tjänst" och svenskorna var överrepresenterade bland Köpenhamns prostituerade. Diskussionen om "vit slavhandel" i Sverige gällde i hög grad utvandringen av kvinnor till Danmark och Tyskland. I vissa socknar i södra Sverige uppgavs mellan en tredjedel och hälften av de oäkta barnen härstamma från Danmark.⁸³

I fråga om flickorna från Finland föreligger inte liknande uppgifter, men många av dem blev ensamstående mödrar. För dem var läget som Sandberg konstaterade problematiskt:

Här på en gård finnes en 20 årig flicka, som det gått illa för. Föräldrarne hade tidigare önskat att få henne hem för att hjälpa modern. Flickan hade ej vågat skriva om sitt tillstånd, hvarför jag gjorde det å hennes vägnar. Jag föreställde föräldrarne huru nödvändigt det var, att de nu skulle bistå henne, då hon kom med bön om förlåtelse och anhöll om att komma hem för att börja ett nytt lif, trots sitt fall är hon ju deras barn. Fadern har nu skrivit till henne ett strängt bref och förbjudit henne att komma hem. Hon får nu stanna på sin plats, men svårt blir det väl för henne om barnet får leva.⁸⁴

MAX ENGMAN

I samma brev omtalade Sandberg en annan flicka vars föräldrar tagit hand om ett barn, men inte var redo att ta hand om det som flickan nu väntade.

Missionsverksamhet

De finska pigornas situation i Danmark uppmärksammades under de första åren efter sekelskiftet också på kristligt håll, fr.a. inom Kristliga Föreningen för Unga Kvinnor. KFUK i Finland grundades 1895. Föreningen växte snabbt och hade redan 1900 15 lokalavdelningar med 1284 medlemmar och fem år senare 39 avdelningar med 3496 medlemmar. Missionen spelade en central roll i verksamheten. De första hednamissionärerna sändes 1901 till Nordafrika och Indien, 1905 till Kina. Härtill utfördes missions- och evangeliseringsarbete bland landsmän, från 1902 i Lappland och från 1904 bland finländska förvisade i Sibirien.⁸⁵

KFUK:s styrelse fick i början av 1903 genom föreningen Kvindelige Missionsarbejdere i Danmark upplysningar om 30 unga arbeterskor som hösten 1902 avrest från Tammerfors och följande år en förteckning över drygt 200 finska flickor anställda i Danmark. KFUK beslöt först att ordföranden skulle skriva till var och en av flickorna och sedan att sända dem ett nummer av *Kotia kohiti*, den finska utgåvan av KFUK:s tidning, samt att om möjligt etablera kontakt genom att varje lokalförening skulle åta sig att korrespondera med någon av flickorna.⁸⁶

Den finländska föreningen Kvinnliga Missionsarbetare föreslog hösten 1903 att KFUK skulle göra något för flickorna i Danmark, vilka ”obekanta som de äro med det danska språket, stå utom allt andligt inflytande, och därför ofta komma i såväl andligt som timligt mörker”. Vid denna tid hade såväl föreningen Les amis de jeunes filles som diakonipastorn i Köpenhamn uppmanat KFUK att sända en bibelkvinna till Danmark.⁸⁷ Förebilden var den bibelkvinna som sedan mitten av 1880-talet årligen besökte svenska sockerbetsarbeterskor och mjölkpigor. År 1894 besökte bibelkvinnan 860 roepiger och 200 malkepiger i Maribo amt.⁸⁸

År 1903 fick KFUK ögonvittnesskildringar av personer som besökt Danmark och betonade flickornas andliga nöd. Flera lokalföreningar meddelade att de var redo att stöda verksamhet i Danmark och tre medlemmar anmälde sig som villiga att verka som bibelkvinna under vintern.⁸⁹

KFUK bad professor Grotenfelt utarbeta en vädjan till allmänheten; den användes som ett slags rekommendation för föreningens eget upprop. I januari 1904 hade man på olika sätt samlat in över 700 mk för arbetet i Danmark.⁹⁰ Under insamlingen fick KFUK ett något överraskande anbud. Gustafsson erbjöd sig, sannolikt p.g.a. den uppståndelse saken väckt i pressen, att föreslå för Föreningens styrelse att den skulle bekosta resan om KFUK var villig att sända en medlem till lantegendomar i Danmark där det fanns finska flickor som städslats av Föreningen. KFUK beslöt att anta förslaget, ”dock med vilkor att föreningens bibelkvinna finge resa ensam och självständigt uppgöra sin resa och arbetsplan”.⁹¹

Det förefaller som om initiativet inte skulle ha lett till resultat. Föreningen

bemyndigade dock sin verksamhetsledare att ”söge en Ordning med de [danska] Qvindeforeninger, der havde henvendt sig til at besøge de finske Piger her i Landet”. Foreningen skulle stöda verksamheten med maximum 200 kr. Följande vår tog Foreningen initiativ till att dess tolk, den finskfödda fru Oldendorf skulle resa omkring på en del av de gårdar där det fanns finskt folk för att medla mellan flickorna och deras husbönder, ifall missförstånd och misshälligheter uppstått på grund av språksvårigheter.⁹²

I början av 1904 utsåg KFUK fröken Jenny Forsskåhl från Borgå till bibelkvinna. Vid KFUK:s kongress i Kuopio i juni uppgav Forsskåhl att det i Danmark fanns 200–300 finska flickor vilka helt saknade andlig vård och att de insamlade medlen nu belöpte sig till 1000 mk. I Köpenhamn mottogs hon på Diakonissestiftelsen. Hon besökte Foreningens verksamhetsledare Kongstedt, som såg förvånad ut då han fick veta avsikten med hennes besök, men var artig och förekommande. Hon fick adresser på gårdar där flickor placerats genom Foreningen och fick tillstånd att följa med fru Oldendorf.⁹³

Forsskåhl återvände i november 1904 till Helsingfors från sin ”recognosceringsfärd”. Hon hade under fyra månader besökt 111 gårdar och fått kontakt med 312 pigor, av vilka nästan alla tjänade på dessa gårdar, några i Köpenhamn. Hon trodde att sammanlagt 500–600 kommit till Danmark, de flesta genom Foreningens förmedling. Hon hade haft hjälp av de adresser hon fått från Foreningen, men eftersom många flickor senare skaffat sig tjänst på egen hand, hade hon ofta blivit tvungen att fråga sig fram. Forsskåhl gav en ganska ljus bild av pigornas materiella situation, liksom även av Foreningens åtgärder. Pigorna kunde ”numera” känna sig rätt lugna och trygga, ty om de blev utsatta för misshandel eller annan uppenbar orättvisa kunde de klaga hos Foreningens sekreterare som då tog sig an deras sak. Däremot gav hon en mörk bild av deras sedliga tillstånd. Livet på herrgårdarna präglades av osedligheter. Av pigorna hade 61 medgett att de haft eller väntade barn och många hade fallit offer för dryckenskapslasten. De som sökt sig till Köpenhamn gick en säker undergång till mötes.⁹⁴

Våren 1905 väddade KFUK till allmänheten om medel för verksamheten i Danmark. Senast under Forsskåhls andra vistelse i Danmark fick verksamheten understöd av danska KFUK, KFUM och Indre Mission, vilka bekostade hennes resor och uppehälle i Danmark under sommarhalvåret; lönen och expenserna betalades av KFUK i Finland. Under Forsskåhls efterträdare, fröken Sigrid Sandberg, tidigare föreståndarinna för Sordavala diakonissanstalts sjukhus, utökades anslaget från de danska organisationerna till att omfatta hela året.⁹⁵

Forsskåhl reste i slutet av maj 1905 tillbaka till Danmark där hon stannade till början av 1906. På vintern höll hon främst kontakt med de finska flickorna i Köpenhamn och besökte 20 av dem på julaftonen 1905. Sandberg koncentrerade till en början sin verksamhet till Köpenhamn där det fanns många finska flickor i nöd. Under sommaren 1906 reste hon på landsbygden. Hon återkom i augusti

MAX ENGMAN

från en fem veckors resa på Jylland och var på väg till Fyn och Bornholm. Före den senare resan hade hon lärt känna sammanlagt 140 finskor. Under tiden i Köpenhamn ägnade Sandberg sig åt att besöka tjänarinnorna, särskilt ensamma och olyckliga som låg på sjukhus. Varje fredagsafton samlades några tjänarinnor hos henne och blev bjudna på kaffe.⁹⁶

En uppgift som ganska snart blev viktig för KFUK:s missionsarbete var att bistå vid eller ombesörja hemsändandet av finskor som råkat på obestånd eller i olycka.⁹⁷ De hemsända hade i Helsingfors vanligen vidarebefordrats till fattigvården eller hemorten. Eftersom de flesta i högre eller lägre grad "nedsjunkit i osedlighet", vände KFUK sig till specialföreningen Vita Bandet. Föreningen ansåg att den kunde ta sig an kvinnor från Danmark lika väl som andra fallna, men att saken ankom på lokalföreningarna. Föreningen i Åbo lovade hösten 1906 ta hand om dem som hemsändes över Åbo. Sandberg var glad: "Det är oftare den *första* hjälpen de behöfva ty senare komma de vanligen i platser eller till sina hem, då de hafva sådana."⁹⁸

En av flickorna kom till Sandberg i lånade kläder eftersom hon pantsatt sina egna. Sandberg såg till att hon kom hem, men löste inte ut hennes kläder, både som en lärdom och för att de inte var "så passliga" i Finland. Flickan fick resa hem i en av Sandbergs begagnade klänningar. En ung arbetarkvinna återvände 1906 med blodförgiftning i knäet och lades in på sjukhus, medan KFUK placerade hennes debila son på Frälsningsarméns barnkrubba.⁹⁹

När invandringen från Finland minskade och de finska pigorna spreds över ett allt större område började KFUK:s verksamhet te sig mindre meningfull och oproportionerligt kostsam, i synnerhet då "flickorna som stanna här blifva småningom så danska, att de både läsa och skrifva danska".¹⁰⁰

Få av de finska flickorna var alltså längre "för *språkets skull* isolerade"; de flesta var tillgängliga för normal dansk inre mission. Härtill kom att man i Danmark 1906 startat en herrgårdsmission, som alltså riktade sig till samma målgrupp. Sandberg återvände till Finland i april 1908, varvid KFUK:s fyraåriga verksamhet i Danmark avslutades.¹⁰¹

Avslutning

Utvandringen av ett tusental pigor från Finland till Danmark utgjorde en obetydlig del av de enorma migrationsströmmarna vid sekelskiftet. Den är emellertid ett gott exempel på den internationalisering av arbetskraftens rörlighet som karakteriserade decennierna före första världskriget — något motsvarande har uppstått på nytt först i våra dagar. I Finland var "pigexporten" ett uttryck för det överbud av arbetskraft som drev landets invånare att utvandra i snart sagt alla riktningar. Ur ett danskt perspektiv var det fråga om att fylla en specifik nisch på arbetsmarknaden, de stora gårdarnas behov av mjölkerskor, som danskarna sökte i Norge, Sverige, Finland och Polen. Värvingen i Finland var en fortsättning på värv-

ningarna av svensk arbetskraft till Danmark och på värvningarna av finländsk arbetskraft till Sverige och byggde på samma organisation.

Som företeelse väckte värvningen stor uppmärksamhet, dels på grund av reella missförhållanden, dels för att detta slag av "människohandel" stred mot såväl gamla patriarkaliska ideal om ett stabilt samhälle som modernare uppfattningar om arbetarskydd och arbetarrörelsens kamp mot kapitalisternas exploatering av arbetarna. Därav kom också benämningar som "kulihandel" och "vit slavhandel".

Noter

- 1 *NPr* 2.8.1893. Kuli = coolie, indisk eller kinesisk kontraktsarbetare.
- 2 *VN* 1.8. o. 4.8.1893. *Åbo Underrättelser* 3.8.1893 uppgav sig ha inväntat "fullständiga och fullt bevisliga uppgifter om detta ofogs bedrivande på vår ort". *Åbo Tidning* 3.8. 1893. *WT* 11.8.1893.
- 3 *ÅU* 16.8.1893, eventuellt var författaren Finska Hushållningssällskapets sekreterare Z. Cygnaeus.
- 4 *Politiken* 8.8.1893.
- 5 *NPr* 15.8.1893. C.W.O. Riegels, *Slægten Riegels gennem tre hundrede aar* (København 1933), s. 45. Dansk naturaliseringspraxis var i verkligheten ganska restriktiv, se Richard Willerslev, *Den glemte indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850–1914* (København 1983), s. 165.
- 6 *ÅT* 17.8.1893. *VN* 18.8.1893.
- 7 *VN* 26.9.1893.
- 8 *US* 14.10.1894. Beträffande den svenska utvandringen till Tyskland, se Ernst Beckman, *I tjänst hos främlingar. Svenska utvandrare i Norra Tyskland* (Stockholm 1885).
- 9 *Hbl* 4.2.1898. Cit. i *US* 8.2.1898, som nämnde att det i tidningarna regelbundet ingått annonser av motsvarande slag.
- 10 För en översikt över nordisk migration, se Max Engman, *Norden och flyttningarna under nya tiden* (Köpenhamn 1997). Debatten om övervakningen av arbetsförmedlingen i Finland kristalliserades kring "pigexporten" till Danmark, se Max Engman, 'Kulihandel eller lovlig näring?. Kvinnlig arbetskraft och enskild arbetsförmedling i Finland i början av 1900-talet', *HTF* 1998, s. 17–48.
- 11 Om Gustafsson, se Engman, 'Kulihandel', s. 17–19, 25, 36, 38
- 12 *Oskarströms Arbetarekommun 1906–1976. Minnesskrift* (Oskarström 1976), s. 5–19. Jag tackar Bo Persson, Oskarström för upplysningar om fabriken.
- 13 *Tjömies* 1.5.1899. *DN* 6.5.1899 (cit. i *US* 9.5.1899). *Social-Demokraten* 5.5.1899 (cit. i *Tjömies* 12.5.1899). I sina cirkulär utlovade bolaget "nödigt skydd" åt strejkbrytarna såväl under resan som framme, villkoren avtryckta i *Social-Demokraten* 5.5.1899, *Hallandsposten* 8.5.1899.
- 14 *Hallandsposten* 8.5.1899.
- 15 *Tjömies* 1–2.5.1899. *Social-Demokraten* 5.5. o. 10.5.1899.
- 16 *Tjömies* 23.6. o. 1.7.1899. *US* 4.8.1899. En av arbeterskorna, Hilma Lindstedt skall ha

MAX ENGMAN

- misshandlats av direktör Gersterling, Fredrik Ström, *Kata Dahlströms liv, öden och äventyr* (Stockholm 1930), s. 240.
- 17 *Tjömies* 1.7.1899; för att ge eftertryck åt varningen uppgav tidningen även adressen för en av flickorna så att reslystna kunde få uppgifter av henne. *US* publicerade uppgifter om de flickor som sökt sig till Göteborg samt en varning av ”Rättsbyrån för bistånd till förtryckta”, 2.7.1899 o. 4.8.1899.
- 18 *Tjömies* 6.7. o. 14.7.1899. Den senare notisen omtalade vidare finländska arbetare vid sågverk i Norrland samt ett hundratal som rest till järnvägsarbeten i Östergötland och sågarbeten i Dalarna.
- 19 *Tjömies* 11.9.1899.
- 20 *Tjömies* 12.3.1903.
- 21 *Tjömies* 20.6.1904. *Aamulehti* 22.6.1904. *Aftonbladet* 30.6.1904. Protokoll hållet vid polisförhör i Oskarström 10.7.1904, kronolänsmannen i Halmstads södra distrikt, protokoll över polisförhör 1898–1907, AI:1, landsarkivet i Lund. Om Gustafssons medhjälpare i Tammerfors, Matti Ojanen, se Engman, ’Kulihandel’, s. 19.
- 22 *Tjömies* 20.6.1904. I längre eller kortare form cit. av *Päivälehti* 21.6.1904, *Aamulehti* 22.6.1904, *US* 22.6.1904, *Kansan Lehti* 23.6.1904, *Louhi* 28.6.1904.
- 23 *Tjömies* 20.6.1904.
- 24 *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* 30.6.1904, *Göteborgs-Posten* 2.7.1904.
- 25 *Hallands-Posten* 1.7. o. 5.7.1904. *Social-Demokraten* citerade och betecknade 19.7.1904 *GHT*:s skildring som ”det mest oblomerade och sliskiga kapitalistkryperi”.
- 26 *Hallands-Posten* 13–14.7.1904 (cit. 14.7.), *Social-Demokraten* 16.7.1904. T.ex. *Göteborgs-Posten* 13.7.1904. *Aftonbladet* 13.7.1904.
- 27 *Tjömies* 16.7. o. 19.7.1904.
- 28 *ÅU* 7.11.1898. *Gefle-Posten* 11.11.1902. *Tjömies* 20.3. o. 11.11.1903. *Uusi Aura* 10.11.1903.
- 29 *Tjömies* 25.5.1904. *Svenska Dagbladet* 30.5.1904. *Aamulehti* 2.6.1904.
- 30 *Tjömies* 26.6.1901, 25.5., 18.10 o. 28.12.1904. Enligt uppgift värvades strejkbrytare till Sörvik också följande år, *Tjömies* 7.5.1905.
- 31 *Tjömies* 12.5.1900 o. 20.7.1903.
- 32 *Tjömies* 22.10.1903 (cit. i *US* 24.10.1903, *Uusi Aura* 24.10.1903 och *Kaiku* 4.11.1903, dock utan de avslutande arbetsmarknadspolitiska reflexionerna).
- 33 *Tjömies* 24.10.1903. *Uusi Aura* 25.10.1903. Några år senare uppgavs ånyo att värvare rest till Finland från Södertälje, *Tjömies* 20.4.1907.
- 34 *Tjömies* 28.12.1904.
- 35 *Tjömies* 6.11.1903. *US* refererade i artikeln 7.11.1903. och instämde i varningarna, om också utan hänvisning till proletarietets internationella solidaritet.
- 36 *Hbl* 22. o. 26.11.1903. Författaren var eventuellt professorn i lantbruksekonomi och jordbrukslära Gösta Grotenfelt, som 1877–1879 studerade vid lantbrukshögskolan i Köpenhamn.
- 37 Max Engman, ’Finland – ett utflyttningsland. In- och utflyttning under fyra sekler’, M. Engman & H. Stenius (red.), *Svenskt i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska studier*, SSFL 519 (Helsingfors 1984), s. 117–164 och där anförd litteratur.

- 38 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 12–16, 26, 30–31. Beckman, s. 31–36, 112–113. Agnes Wirén, *Uppbrott från örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870*, Bibliotheca Historica Lundensis 34 (Lund 1975), s. 41–42. Margot Højfors Hong, *Ölänningar över haven. Utvandringen från Öland 1840–1930 – bakgrund, förlopp, effekter*, Studia Historica Upsaliensia 143 (Uppsala 1986), s. 104, 161–168, 213.
- 39 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 20–22, 28–29, 31–32, 84–87, 'Svenske gæstarbejdere i København 1850–1914', *Fortid og nutid* 29:2 (1981), s. 224–240 och 'Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København 1850–1914', *Historiske meddelelser om København* 1981, s. 84–122. Agnes Wirén, 'Den glömda utvandringen i nytt perspektiv. Om svenska invandrare i Danmark och Tyskland', *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén* (Lund 1987), s. 464–466 och där anförd litteratur. Mats Rehnberg, 'Arbetsvandringar från Småland', *Fataburen* 1953, s. 153–154.
- 40 Dagny 1891, s. 145. Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 35–36, 39, 41–50, 53–54, 184. Beckman, s. 31, 36–37. George Nelleman, *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere. Et studie af landarbejder-indvandringen 1893–1929 og indvandrernes integration i det danske samfund i to generationer*, Folkelivsstudier 7 (København 1981), s. 28. Gertrud Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring till Danmark', *Dagny* 1890, s. 40. V. Haarløv, 'Om Anvendelsen af udenlandske Arbejdere i Landbruget', *Nationaløkonomisk Tidsskrift for Samfundsspørgsmaal, Økonomi og Handel* 1908, s. 225–255.
- 41 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 60–62, 66, 86–87, 94–95, 98, 128, 149–166 o. 'Tilvandringen af svenske arbejdere 1840–1914', Bent Blüdnikow (red.), *Fremmede i Danmark* (Odense 1987), s. 132–133 Beckman, s. 101–106. Wirén, *Uppbrott från örtagård*, s. 53 och 'Den glömda utvandringen', s. 462, 469–470. Rehnberg, s. 156–157.
- 42 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 17, 70–79. Beckman, s. 12–18, 24–25, 27–28, 108, 113–115.
- 43 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 68–69. Wirén, *Uppbrott från örtagård*, s. 42. Rehnberg, s. 152.
- 44 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 73, 78–79. Beckman, s. 108–109, 113–118. Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring', s. 5–7.
- 45 Willerslev, 'Svenske gæstarbejdere', s. 237. *Dagny* 1889, s. 237, 1890, bilaga, s. 16–17 o. 1893, s. 119–123.
- 46 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 86–87 och 'Den slesvigske, svenske og russiske indvandring til København', s. 100–101.
- 47 Willerslev, *Den glömte invandring*, s. 73, 119–123. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 30–31, 46–47, 56–57, 120 och 'Den polske indvandring til Lolland-Falster', *Lolland-Falsters Historiske Samfund. Årbog* 1967, s. 6–95. Else-Marie Boyhus, 'Sukkerroedyrkningens arbejdskraftproblemer', *ibid.* 1973, s. 120–126 och 'Svenske sæsonarbejdere', *ibid.*, s. 127–137. Erik Helmer Pedersen, 'Polakloven. Lovgivning kring polske landarbejdere i Danmark', Bent Blüdnikow (red.), *Fremmede i Danmark* (Odense 1987), s. 161–185.
- 48 Lars Olsson, 'Skånska godsägare och galiziska roepiger. Kapitalism, betodling och arbetarimport före första världskriget', *Över gränser. Festskrift till Birgitta Odén* (Lund 1987), s. 263–292. Tomas Hammar, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–1932* (Stockholm 1964), s. 32–41. Rehnberg, s. 151. Gertrud Adelborg, 'De

MAX ENGMAN

- svenska allmogeflickorna och utvandringen till Danmark', *Dagny* 1893, s. 123–124. Liksom i Danmark var det arbetsgivarna själva som organiserade de första värvningarna med en egen agent i Wien, Hammar, s. 41.
- 49 Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 96, 128–130 o. 'Tilvandringen af svenske arbejdere', s. 124. Anette Eklund Hansen, 'Landarbejderkvindernes arbejdsforhold ca. 1870–1900', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 12 (1982), s. 145–151. Annelise Rasmussen, 'Svenske landarbejdere på Lolland-Falster 1870–1900', Bent Blüdnikow (red.), *Fremmede i Danmark* (Odense 1987), s. 143, 149, 155. Boyhus, 'Sukkerroedyrkningens arbejdskraftsproblemer', s. 124 och 'Svenske sæsonarbejdere', s. 128.
- 50 Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 34–39, 79.
- 51 Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 58, 73. Boyhus, 'Svenske sæsonarbejdere', s. 130. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 31.
- 52 Landsudvalget for Anvendelse af udenlandske Landarbejdere (LU), styrelseprot. 10.10.1901, Landsarkivet för Sjælland. Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 58. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 34–36.
- 53 LU, styrelseprot. 13.12.1901, 17.6. o. 13.12.1902, 30.9. o. 14.12.1903, 14.6. o. 15.12.1904, 26.1.1905.
- 54 LU, styrelseprot. 10.10.1901, 10.2.1903. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 36.
- 55 LU, prot. 1908–1913.
- 56 *ÅU* 19.4.1902, ledare, annons 15.4.1902.
- 57 *UA* 7.6.1902.
- 58 *US* 5.11.1902, med hänvisning till svenska tidningar. *TampU* 6.11.1902, notis och ledare.
- 59 *Gefle-Posten* 11.11.1902, cit. i *ÅT* 18.11.1902 och via den även av *Hbl* 19.11.1902 och *Finljangskaja Gazeta* 22.11.1903.
- 60 *Viipurin Sanomat* 13.5.1903. *Turun Sanomat* uppgav 29.7.1905 att sextio flickor kommit till Danmark hösten 1903, men det är oklart om det är fråga om samma grupp.
- 61 *Aamulehti* 29.7.1903, *Tammerfors Nyheter* 29.7.1903. *Työmies* 31.7.1903.
- 62 *US* 19–20.9.1903. I början av oktober varnade både *Työmies* (8.10.1903) och *Aamulehti* (11.10.1903) att värvningar pågick.
- 63 *Mikkelin Sanomat* 8. o. 29.10.1903. *Työmies* 30.10. o. 3.11.1903. *US* 30.10. o. 1.11.1903. *Aamulehti* 31.10.1903.
- 64 *Työmies* 10.11.1904. *US* 28.10.1906. Hösten 1905 återvände ett tjugotal flickor, enligt uppgift trötta på "det hårda arbetet och den dåliga behandlingen", *US* 11.11.1905.
- 65 *Politiken* 11.5.1907, cit. i *Hbl* 18.5.1907. *HeSa* 8.9.1908. *US* 8.9.1908. *US* 11.11.1909.
- 66 Sigrid Sandbergs brev 29.8.1907, KFUK:s korresp., KFUK:s arkiv, Helsingfors (KFUAK). Jag har använt arkivet hos föreningen; delar av centralförbundets arkiv har numera överförts till riksarkivet.
- 67 *US* 28.5.1905, *Hbl* 28.5.1905. I *Mot Hemmet* 1/1905, s. 14 talas om 500–600 flickor. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 38. De flesta pigorna försvinner ur källorna utan spår, men Manta Autio (f. Syrjälä 1882) berättade 1965 att hon i början av seklet varit malkepiga i södra Jylland, där hennes mjölkningsrekord var 26 kor, Pekka Lehtimäki, *Tammelan murrekirja*, SKS toimituksia 512 (Helsinki 1989), s. 186.
- 68 *Työläisnainen* 1908, s. 125, 1912, s. 148–149. Engman, 'Kulihandel', s. 17–20.

- 69 I *Uusi Aura* 2.8.1905 förvånade sig en brevskrivare över de mörka beskrivningarna och hävdade att förhållandena inte var så dåliga som man påstått.
- 70 *Turun Sanomat* 29.7.1905. *HeSa* 13.9.1905. *Työmies* 8.4.1908. Adelborg, 'Svenska tjänstflickor', s. 40–41. Beckman, s. 44–45.
- 71 *US* 5.11., 12.12.1903, Gustafsson i 18.12.1903. *Kansan Lehti* 1.8.1903. *Satakunta* 26.1.1905. *HeSa* 16.7.1905. *Turun Sanomat* 29.7.1905. Adelborg, 'Svenska tjänstflickor', s. 40. Beckman, s. 46. Gustafsson hävdade att arbetstiden på Föreningens gårdar var 4–10/11 på förmiddagen och 4–6 på eftermiddagen. Han uppgav att han skickat frågecirkulär till de flickor som arbetade på Föreningens gårdar och att 70 återställt dem; intresserade kunde ta del av breven på hans kontor.
- 72 *US* 18.1.1903, 5.11.1903 o. 27.7.1906. *Satakunta* 26.1.1905. *HeSa* 16.7. o. 13.9.1905. *Turun Sanomat* 29.7.1905. *Työmies* 8.4.1908.
- 73 *US* 12.12.1903. *Louhi* 10.7.1904. *Satakunta* 26.1.1905. *HeSa* 16.7.1905.
- 74 *ÅU* 29.3.1905.
- 75 *Uusi Aura* 11.6.1908.
- 76 Justitieministeriets Cirkulär 23.4.1907, *Ministerialtidende for Kongeriget Danmark A* nr 94, s. 89. Nellesman, *Polske landarbejdere*, s. 59–60. Miina Sillanpää beskrev i *HeSa* 13.9.1905 två dylika förrymda flickors öden.
- 77 *Dagny* 1889, s. 236. Renberg, s. 158. Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 176–179. Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring', s. 42–45 o. 'De svenska allmogeflickorna', s. 117–118.
- 78 Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 123, 174–176. Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring', s. 41–45 o. 'De svenska allmogeflickorna', s. 125. Beckman, s. 46–47. Nellesman, *Polske landarbejdere*, s. 72. Birgitte Possing, 'Arbejdsdeling, kvinder og patriarkalsk tradition på landet i det 19. århundrede', *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 12 (1982), s. 118. I finländsk press: *Kansan Lehti* 1.8.1903 o. *US* 12.12.1903.
- 79 Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring', s. 41.
- 80 Jenny Forsskähl i *Mot Hemmet* 9/1904, s. 139.
- 81 Sigrid Sandbergs brev 20.8.1906, KFUKA.
- 82 Sandbergs brev 5.1.1908, KFUKA.
- 83 *Dagny* 1889, s. 236. Adelborg, 'Svenska tjänstflickors utvandring', s. 7–10, 44–48 o. 'De svenska allmogeflickorna', s. 117–118. Beckman, s. 54–62, 115. Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 123, 156–157, 173–183. Henrik Zip Sane, 'Kriminalitet og fremmedangst – politiets forhold til svenske indvandrere i København 1868–1898', *Scandia* 64 (1998), s. 233–240. Ann-Sofie Kälvevemark, 'Utvandring och självständighet. Några synpunkter på den kvinnliga emigrationen från Sverige', *HT* 1983, s. 153. Rehnberg, s. 158.
- 84 Sandbergs brev 20.10.1906, KFUKA.
- 85 Siiri Loimaranta, *Tietoja Suomen nuorten naisten kristillisen yhdistyksen toiminnasta 1896–1920* (Hämeenlinna 1921), s. 3–4, 16–22, 40.
- 86 Centralstyrelsens (Cf) prot. 4.5.1903 § 1, Förbundsstyrelsens (Fst) prot. 13.6.1903 § 5, KFUKA.
- 87 Cf prot. 19.10.1903, KFUKA. Les amis anhöll 1904 om ett årligt understöd av Föreningen, men fick svaret att denna saknade medel för ändamålet, LU prot. 15.12.1904 § 8.

MAX ENGMAN

- 88 Willerslev, *Den glemte indvandring*, s. 123. Nelleman, *Polske landarbejdere*, s. 31. Den svenska sjömansprästen i Kiel och Evangeliska fosterlandsstiftelsens predikanter i Lübeck och Hamburg bistede de svenska utvandrarerna i norra Tyskland. De polska säsongarbetarna besöktes senare av katolska präster. Beckman, s. 79, 95-97. Haarløv, s. 248.
- 89 *Mot Hemmet* 10/1903, s. 150-153. *Betania. Kristillinen Aikakauskirja* 11/1904, s. 173-175. Cf prot. 19.10.1903 § 1, 16.11.1903 § 6, 7.12.1903 § 3, 21.12.1903 § 4, KFUKA.
- 90 Hfors aktiva medlemsmötets prot. 14.12.1903, Cf prot. 21.12.1903 § 4, 4.1.1904 § 3, 28.1.1904 § 3, KFUKA. *Mot Hemmet* 1/1904, s. 9, 2/1904, s. 32.
- 91 Cf prot. 10.1.1904 § 1, KFUKA.
- 92 LU prot. 30.9.1903 och 14.6.1904 § 9. Jenny Forsskåhls redogörelse i *Mot Hemmet* 9/1904, s. 138-140.
- 93 Fst prot. 8.1.1904 § 2, Cf prot. 21.12.1903 § 4, 4.1.1904 § 2, 1.2.1904 § 4, 29.2.1904 § 1, 7.3.1904 § 1, 21.3.1904 § 1, KFUKA. *Mot Hemmet* 7/1904, s. 108, 9/1904, s. 138-140, 1/1905, s. 14.
- 94 Cf prot. 21.11.1904 § 1, *ibid.* 6.3.1905 § 2, 20.3.1905 § 2, KFUKA. *Mot Hemmet* 11/1905, s. 13-15, 2/1905, s. 28-29.
- 95 Forsskåhl t. KFUK, odat., missionskommitténs prot. 9.10.1906 § 4, KFUKA. *Mot Hemmet* 6/1905, s. 92, 4/1906, s. 60. *Hbl* 27.3.1906.
- 96 *Mot Hemmet* 3/1906, s. 48, 6/1906, s. 96, 11/1906, s. 176, 10/1907, s. 158-159. *Hbl* 28.5.1905. Sandberg t. Andersin 29.1.1907, 10.6.1907, KFUKA. Hösten 1904 grundades en finsk förening i Köpenhamn med doktorinnan Eva Moltesen som första ordförande. Föreningen, som främst bars upp av hantverkare, sysslade med bildningsverksamhet och underhållning, men det förefaller som om den överhuvudtaget inte skulle ha uppmärksammat vare sig KFUK:s missionärer eller pigorna från Finland. Volmar Bergh, *Köpenhaminän Suomalaisen Seuran 50-vuotiskertomus 1904-1954* (Köpenhamn 1954), s. 7-20.
- 97 Se t.ex. Forsskåhl t. KFUK, odat., Sandberg t. Andersin 20.10.1906, 29.1.1907, 29.8.1907, 5.1.1908, Cf prot. 18.9.1904 § 10, KFUKA.
- 98 MissK prot. 13.9.1906 § 2, 8.11.1906 § 12, Fst prot. 6.10.1906 § 7, 5.10.1907 § 11, Sandberg t. Andersin 23.4.1907, KFUKA.
- 99 Sandbergs brev 5.1.1908, MissK prot. 14.2.1907 § 4, KFUKA.
- 100 Sandberg t. Renvall 29.8.1907, KFUKA.
- 101 Sandberg t. Andersin 29.8.1907, t. Renvall 18.9.1907, Fst prot. 5.10.1907 § 6, Hfors KFUK (fi), aktiva medlemsmötets prot. 16.9.1907 § 4, 21.10.1907 § 4, Cf prot. 18.5.1908 § 8, MissK prot. 14.5.1908 § 8; om herrgårdsmissionen, se Sandberg t. Andersin 29.1., 23.4. o. 29.8.1907, KFUKA. *Mot Hemmet* 11/1909, s. 174.